

IRODALOM A VALÓSÁGBAN, VALÓSÁG AZ IRODALOMBAN

Galgóczi Erzsébet regényeiről

V A R G A   Z O L T Á N

„Galgóczi Erzsébet nem húzódik a tiszta artisztikum régióiba, a magánélet önérdékű szenvelgéseibe vagy ravasz allegóriák ködfátyolai mögé; nyíltan vall, sosem keres kibúvókat, bátran és alku nélkül néz szembe magával és a világgal: mindig az eleven életet vallja, vallatja.” B. Nagy László egykori szavait írom ide az írónő egyik, három kisregényt tartalmazó kötetének, *A közös bűnnek* fűlszövegéből. Közvetetten idézve, mivel már itt is idézetként találom. Nem egészen azt teszem különben, amit kezdetben akartam, mivel eredetileg a szerző új, *Vid-ravas* c. regényét szerettem volna kézbe venni rövidebb lélegzetű recenzió írásának szándékával csak. De aztán eszembe jut: Galgóczi munkásságát voltaképpen nem imerem eléggé, gyakran „kényesnek” is számító kérdéseket feszegető, erősen közéleti töltetű riportjait, elbeszéléseit, kisregényeit eddig inkább irodalmi lapok, folyóiratok oldalain beléjük botolva olvastam csupán. Na, meg a képernyőről ismerem némelyiküket, játék- vagy tévéfilmváltozatokban. És főleg az utóbbiak keltette benyomás alapján érzem úgy, hogy a behatóbb megismerést is megérdemelnék.

Önmagukért, meg a bővebb tájékozódás kedvéért is, ám nem kevésbé „valóságirodalmi” jellegük miatt, akár pusztán a bennük található „valóság” megismerésének kedvéért. Abból a megrögzött rossz szokásomból fakadóan is, hogy ez a valóság (mert miért ne írhatnám le ezt akár idézőjel nélkül is?), attól függően, milyen, képes olykor jobban érdekelni annak „égi másánál”. Pontosabban szólva: nem bánom, ha a műben van valami „égi” is, ám mégiscsak elvárom, hogy az valaminek „mása” is legyen. Nem annyira „égi” tehát, hogy az eredeti „modellt” már hiába keressük benne.

Ezért olvasom el *A közös bűn* már említett darabjait, valamint az írónő *Ez a hét még nehéz lesz*... c. kötetét is, összesítve nem kevé-

sebb, mint kilenc kisregényt. Némileg attól a többfelől hallott „átvett véleményről”, magyarán előítéltelettől is befolyásolva, miszerint Galgóczi, bizonyos „periferikus kritikai helyezése” folytán, nem a „tisztza” irodalmat képviseli a mai magyar irodalmi mezőnyben. Ámbár itt nyomban egy „ellenelőítélet” is felmerül bennem. Témáinak cseppet sem periferikus volta miatt érezve logikusnak a kérdésfeltevést: nem éppen nagyon is valóságot vallató témaválasztásainak köszönhető-e az írónőről forgalomban lévő, bizonyos „vonalasságot” is emlegető, némileg az „irodalom alatti irodalomba” átutaló minősítés végeredményben?

*

Alighanem ezért foglalkoztat még olvasás után is a „minek nevezzelek?” kérdése. Olyanféle beskatulyázásra csábító és könnyen elintéző kategóriák kíséretében, mint népszerű olvasmány, másként „lektúr”, netán „bestseller”, meg persze, „szociográfiai (fogantatású) irodalom”, esetleg „irodalmiasított szociográfia”, a formálisan fikciós jelleg ellenére dokumentumirodalomra is gondoltatva egyúttal — nem utolsósorban egy bizonyos riport jelleg következtében.

Másfelől nézve azonban egy meglehetősen rossz csengésű fogalom is felbukkan: „szocrealizmus”. Akkor is, ha netán kevésbé pejoratív formában is ideírhatnám: szocialista realizmus.

Azért is, mert Galgóczi alapvető ideológiai elkötelezettségéhez egy pillanatilag sem férhet kétség, de azért is, mert írásaiban „valóságanyagként” azokkal a nagyrészt már történelmivé vált társadalmi-politikai jelenségekkel találkozunk, amelyekkel összefüggésben ehhez a megnevezéshez, akármelyik változatát használjuk is, mindenképpen csak elmarasztaló mellézköngye tapadhat. Akárcsak bizonyos témákhoz külön is, nyomban gyanakvást ébresztve, mint amilyen a mezőgazdasági termelészövetkezetek problematikája, vagy külön a termelészövetkezeti elnök mint elbeszélés- vagy regényhős, sőt általában is a munka mint téma, amelybe beleütközve az első pillanatban óhatatlanul kedvet érzünk, „meló-dramát” emlegetve, a nyegléskedésre. Cseppet sem megalapozatlan rossz beidegződéseink miatt engedve a fanyalgás kísértésének, alighanem pusztán annak hatására is, hogy említett kilenc kisregénye közül négynek termelészövetkezeti elnök a főszereplője, illetve hogy a magyar mezőgazdaság kollektivizálásának az a történelmi félmúltban lejátszódott folyamata, amelyet napjainkban már hivatalosan is csak tessék-lássék szokás erőszakmentesként emlegetni, fő- vagy melléktémaként, szinte valamennyiben megtalálható. Elfeledve, hogy Galgóczi Erzsébet, eredetét és érdeklődési körét tekintve, bizvást mondható „parasztírónak”. Vagy talán paraszti és parasztkörnyezetből kinőtt értelmiségi sorsok ábrázolójának még inkább — tegyük hozzá, hogy egy, bizonyos joggal szinte Kodolányit idézően kegyetlen, meggyötört, verej-

tékszagú és indulatokkal teli világ ábrázolójának is, olyan írónak, aki éppen változásában igyekszik megragadni ezt a világot, annak egy különösen is válságos korszakában, az ötvenes években, ötvenhat előtt és közvetlenül utána. Azzal együtt, ami ebben a világban, tetszik, nem tetszik, kikerülhetetlenül jelen van, tehát a (valamikor) gyűlölt, de begyepesedett dogmatizmusból csak azért is erőszakolt termelészövetkezettel, meg persze, mindazzal együtt, amivel a szövetkezetek szervezése és az egész korszak együtt járt a maga idején: padlássöpréssel, pofonokkal a tanácsházán, letartóztatásokkal és törvénytelen ítéletekkel, ÁVO-val, kuláklistánál stb. — de talán jobb, ha idézek inkább:

„Délelőtt megtudtam: az elmúlt éjjel mentőautó járt a faluban. Csonka Gyulát, egyik legbuzgóbb templomlátogató kisgazdánkat beszállították a győri kórházba. Az idegosztályra vitték. Éjszaka önkívületi állapotban táncolt. A cséplésnél segédkezők nála aludtak. Azokat felverte álmukból, majd fojtogatta őket. Tegnapelőtt hajnalig időztek náluk a szervezők. Azt követően délután kezdtek volna a cséplést. Nem bírta tovább. Idegzete felmondta a szolgálatot. (...) Délután hírt hallottam a szomszéd faluból. Az egyik gazda felakasztotta magát. Holtan találták. Felesége, férje akarata ellenére és tudtán kívül, végső elkeseredésében — csakhogy vége legyen már a zaklatásnak — aláírta a belépési nyilatkozatot.”

Nem Galgócziól valók a fenti sorok, bár lehetnének tőle is, hanem a ma Bécsben élő, de 1955-ben egy Győr megyei kis faluban protestáns lelkészként működő Szépfalusi István nagyrészt korabeli naplójegyzeteket tartalmazó, *Pótszigorlat* című könyvéből. Amelyet éppen válóságanyagának hasonlósága miatt érzek izgalmasnak Galgóczival párhuzamosan végigolvasni. Nem annyira azért, mert véletlenül Galgóczi történetei is éppen Északnyugat-Dunántúlon, tehát Győr környékén és a Szigetközben játszódnak, bár talán ez is érdekes lehet, hanem az egymással felelő ideológiai előjelek miatt mindenekelőtt. Amelyek így végső fokon Galgóczi hitelesítik. Azt is, ami regényében, a *Vidravas*-ban áll: „Az utca végéből eljött Rév Kálmán húga, a nyolcgyerekes Juli néni, aki mindig mosolygott, mint a jóindulatú bambák, pedig minden mondatának volt értelme. »Hát hallod, az öreg Ventura fölakasztotta magát — és mosolygott. — Fölment a padlásra és a rudazókötéllel fölakasztotta magát a gerendára — mondta mosolyogva. — A gyerekei csak este kezdtek keresni, hát lóg a kötélén, mint egy füstölt szalonna« — és mosolygott.” Akkor is arról tudósítva, hogy ez a korszak, s külön ez a létalapjaiban megbolygatott és sarkaiból erőszakosan kiforgatott paraszti világ, bővelkedett hasonló tragédiákban, ha ezt eddig is nagyon jól tudtuk.

Mint ahogy bővelkednek tragédiákban Galgóczi írásai is. „Hála” annak a korszaknak és környezetnek, amely Galgóczi Erzsébetet nemcsak foglalkoztatja, hanem — makacsul és környörtelenül, akárcsak a

regényhősnőjének ujjára záruló vidravnak nevezett csapda — fogva is tartja.

*

Galgóczi Erzsébet írásainak legszembeütőbb jellemzője ugyanis vitathatatlan tragikusságuk. A szó szoros értelmében is, tekintve hogy az említett kilenc kisregénye, az egyetlen Szent Kristóf kápolnája kivételével, amelyben a tragédia elemei mellesleg szintén megtalálhatók, egyértelműen tragikus végkifejletű. A történetek belső determináltságából fakadóan is, mivel a cselekmény, vagy inkább az események logikája, szükségképpen torkollik erőszakos halálba, gyilkosságba, öngyilkosságba.

Ezért merült föl bennem — mivel beskatulyázási kényszeremtől most sem tudok szabadulni még — a „szocrealista tragédia” kifejezés is. Talán azért is, mert Galgóczi tragikus alakjain, sokszor megszállottan küzdő, alkotni és építeni akaró figuráin, kétségtelenül érződik egy bizonyos, a szocrealizmus programos esztétikájában gyökerező sematizmus is, mivel ezek a szereplők valahogy túlságosan is olyanok, amilyennek lenniük kellene, azaz a „szocialista embertípus” holmi előre elképzelt követelményeinek jegyében formálódtak meg. Akkor is, ha egyszerűen „papírfiguráknak” mégsem mondhatók, sőt ez a jelző meglehet azért jut egyáltalán eszünkbe, mert, a különböző írásokban ismételtelen találkozva velük, egy kicsit úgy érezzük, gyakoribbak, mint amennyire ez a valóságban tapasztalható. Főleg, ami a tsz-elnököket illeti, akkor is, ha egyikükkel-másikkal már meghasonlottként vagy korrumpálódott fázisában ismerkedhetünk meg, miután bennük a tragédia végbement már, illetve a környező világ, belső tartásukat lerombolva, kikezdte őket. Végző fokon sajátos, a „hatalom” és a „nép” közé ékelt helyzetükből fakadó kétoldali meg nem értettségükből adódóan, amiért is szakadatlanul az a veszély fenyegeti őket, hogy akár a „fentiek”, akár a „lentiek” szemében válnak bűnbakká. Ezért lesznek számunkra, minden „gyanús” tűnő fogantatásuk ellenére, végző fokon mégis rokonszenvesé és váltják ki együttérzésünket akár még erkölcsi bukásukban is. Ezért lesznek egyúttal mégsem annyira „szocrealista”, hanem *szocialista* tragédiák hősvé is — figyelembe véve, hogy bukásuk, a környezetüket megmutató kép sötétsége folytán, aligha mondható egyértelműen optimista kicsengésűnek. Minden jel szerint az író mély tényítiszteletének és igazságszeretetének köszönhetően. Ugyanezért tetszenek, látszólagos „kincstári” vonásaik ellenére is, ezek a figurák autentikusnak, eredetüket tekintve akkor is „belülről jöttek” és mélyről fakadtak, ha netán kívülről látott és megismert valóságos emberek is belejászottak létrejöttükbe. Végző fokon pedig azért is, mert alkatilag szembeütő rokonságot mutatnak az író hősnőivel, elsősorban a Szent Kristóf kápolnája restaurátornőjével, a zátornyra futott szerelme elől az italba, majd a gyógyító munkába menekülő Tűz Zsófiával, vagy a

Törvényen belül megalkuvást nem ismerő, mindent kimondani akaró (és ennek lehetőségében megható naivitással hívő), még saját lesbikus hajlamait is nyíltan vállaló, hajlékonyságra képtelen és ezért csak eltörni tudó Szalánczky Évájával, sőt talán a *Vidravas* Rév Orsolyájával is valamennyire. Ezek a nőalakok ugyanis, éppen mert életre hívásukkor megalkotójuknak nem kellett „nemet cserélnie”, nyilván sokkal inkább lehetővé tették Galgóczi számára, hogy mindenekelőtt önmagából formálhassa meg őket. Lényének erkölcsi szférájából, önnön etikumából.

Mert Galgóczi Erzsébet íróként moralista mindenekelőtt. Írásainak tragikumát — egyszerűen, mert morális-etikai töltet nélkül tragikumról sem beszélhetünk — a szerzőjükben lakozó moralista táplálja tulajdonképpen. Erre vall szenvedélyessége, ahogyan a közélet mocskát, legfőképpen a vidéki tisztségviselők korrumpáltságát, az új(gazdag) változatban továbbélő jellegzetesen magyar kiskirálykodást és a különféle érdekcsoportok egymást maró, de egymással mégis összejátszó szövetségét feltárja és kipellengérezi, de ennek köszönhetőek látszólag szikár és szenttelen stílusjegyei is, prózájának „férfiassága”. És mindezzel összefüggésben valami, amit, akárcsak legsikerültebb hőseit, akaratlanul is bizonyos költőiséggel szólva „kéktisztának”, „kristálykeménynek” tudnék nevezni. Vagy éppen puritánságnak.

Moralista viszont — legyen szó akár alkotóról, akár nem — semmiképp sem létezhet meghatározott erkölcsi „kódex”, szilárd értékrend nélkül. Ami egyébként lehet egyéni, független gondolkodásunk, személyes tapasztalataink, intenzív valóságmegélésünk révén önmagunk számára megalkotott (ami azonban, alkotók esetében, csak a legnagyobbak sajátja), ám lehet egy bizonyos eszmerendszer, készen átvett, de meggyőződéssel vallott ideológia is végeredményben. Annak bizonyos behatároló szerepével együtt, úgy, mint Galgóczi esetében is — mivel-hogy innen ered írásainak bizonyos, némileg már-már anakronisztikusnak is mondható „látszatvonallassága”, olykor a hozzá tartozó frazeológiában is megnyilvánulva.

Ami talán jobb volna, ha nem volna, de...

„De”, mert bármi különösnek is tűnjék, bizonyos értelemben mintha mégis ez válna írásai javára, ez tenné őket kíméletlenül leleplezővé. Jobban mondva teszi is, annyira, hogy némi cinizmussal akár azt is mondhatjuk, semmi sem olyan „üdvös”, sőt „kifizetődő” a végső fokon esztétikai értéké is átminősülő leleplezőerő szempontjából, mint valamilyen, a társadalom vagy a „hatalom” által hivatalosan vallott és hirdetett ideológia jegyében fogant morális értékrend mérceként való alkalmazása, számonkérése a nevében cselekvőktől, a társadalomtól. Alighanem a kérdéses ideológia igazságtartalmától függetlenül is — feltéve, hogy ez az ideológia bizonyos humanisztikusnak tekinthető alapszabályokat mindenképpen tartalmaz. Így ugyanis, ha az író a maga

ideológiáját arra használja fel, hogy belőlük kiindulva mintegy annak bűneit olvassa fejére az általa bemutatott társadalomnak, szükségképpen akkor is ijesztően igaz részleteket megvilágító reflektorfénybe fogja állítani mindazt, ami fénykörébe kerül, ha a kérdéses ideológiával vagy az abból fakadó gyakorlattal, részben vagy egészben, nem értünk egyet. Balzac feudális-royalista beállítottságának romantikus antikapitalista pozícióból történő igazságfeltáró szerepe ezt illetőleg talán túlságosan is közismert példa, ám eszünkbe juthat itt akár Heinrich Böll és Graham Greene neokatalicizmusa is hasonlóképpen. Azzal a nem kis különbséggel együtt, hogy ők — nem mintha őszinteségükben jutna eszünkbe kételkedni — Galgóczinál alighanem sokkal tudatosabban avatják nagyon is egyéni életszemléletté lényegült ideológiájukat, mindenekelőtt műveik érdekében, ítélőszékké. Irónia mögé is bújva, alighanem önmagukat se véve egészen komolyan, hogy azután, a végkicsengést tekintve, mégiscsak mélységesen komolyak lehessenek. Éppen egy rendkívül kifinomult módon megjátszott mesterséges naivitásnak köszönhetően. Ellentétben Galgóczival, aki mintha képtelen lenne ilyen belső distancia tartására vallott ideológiája és önmaga között — ezért is lesz sokkal egyértelműbben és iróniamentesen naiv végeredményben. Valószínűleg azzal is összefüggésben, hogy az az eszmerendszer, melyben ő hisz, végül is tudományosan megalapozott, illetve ennek igényével lép fel, s már csak azért sem tehető ugyanolyan könnyen „zárójelbe”, mintha vallási gyökerű lenne, olyan tehát, hogy hozzá a kiművelt emberfő, ha ez a kötődés egyáltalán létezik, mindenképpen egy sajátosan bensőséges, érzelmi síkon, mintegy a racionalitás régiójától elkülönülten kötődik csupán. Úgy tehát, ahogyan azt egy tudományos világnézet híve semmiképp sem képes megtenni, illetve olyan belső ellentmondás árán csak, amivel saját nézeteinek racionális-tudományos alapjait vonná kétségbe. Vagyis egy ilyen merő érzelmi kötődésen alapuló és hite számára fenntartott „különszoba”, a hozzákapcsolódó etikai értékrenddel, melyet „gazdája”, mint pusztán utópisztikus absztrakciót, akár öniróniával is kezelhet, tudományos világnézet híve számára semmiképp sem megoldás. Neki, ha következetes akar lenni, mindenképpen komolyan kell vennie tulajdon meggyőződését, ez viszont csakis kisebb távolságtartást eredményezhet, sőt bizonyos lemondást is a fölényes írói iróniáról. Ezért is hat, éppen halálos komolysága miatt, az ironikus moralistával szemben, fokozottan naivnak. Azon is túl, hogy „a hívő a hitetlenek közt”, pontosabban a minden hittel és meggyőződéssel szemben érdektelenek vagy látszathívők közt, mindig is naivnak tetszik. Akkor is, ha egyszersmind meggyőződésére alapozott morális értékrendje jelenti leleplezőerejét — ha úgy tetszik, annak a „pimaszságnak” révén, hogy erre az értékrendre alapozva számon kérni merészel.

Csakhogy ez az alapállás azt is eredményezi, hogy az ilyen alkotó elsősorban moralista és csak azután művész. Legalábbis, ha a művész

fogalmát a formaalkotóval vagy netán a „formabontóval” kapcsoljuk össze. Márpedig Galgóczi éppen egy ilyen szemlélet tükrében tűnhet „lektűrírónak”, „vonalasnak” stb. — végeredményben „irodalomalatti” jelenségnek is valamennyire. Legfőképpen „mondanivaló-központúságának” köszönhetően.

Annak folytán, hogy *fontosnak érzi*, amit mondani kíván, s hogy amit elmond, megértsek. Lehetőleg minél többen. Ezért van szüksége nemcsak világos nyelvre, hanem jól bevált és célba találó stílusesszközökre is. Mi sem természetesebb hát, mint hogy a formai újításra törekvés vagy éppen a kísérletező megközelítés távol áll tőle. Amiért is, ha tulajdonképpeni céljait szem elől tévesztjük, könnyen azt se vesszük észre, milyen biztos kézzel bánik a maga kétségtelenül rutinszerű eszközeivel, milyen lényegretörően építkezik és szerkeszt, milyen nagyszerűen tudja helyzeteit „kihegyezni”, legjobb pillanataiban az „éppen adottnál” többet is mondva, szimbolikussá növelve egy-egy szituációt. Niklai Géza tsz-elnök öngyilkosságának pillanatait például a Pókháló című kisregényben, amikor is a megrálgalmazott és lehetetlenné tett Niklai pisztolyával a zsebében behúzódik a préházba, miközben a körülötte folyó szüreti multság részvevői a rakéták felröppentését várják, ami az előzetes menetrend szerint egy puskalövés jeladására venné kezdetét — hogy végül is a préházból kihallatszó pisztoly hangjára szálljanak föl a színes rakéták. Szípkarkázó jelképeiként a „fejlődés tragédiáit” és az őket okozó súlyos bűnöket szemérmesen elfedő frázispufogató önünneplésnek. Kicsit talán mindannak, ami (nem feltétlenül „történelmi szükségszerűségként”) a kíméletlen hozzá nem értéssel lerombolt hagyományos paraszti életforma tragikus haláltáncaként jelenik meg ezekben a kisregényekben.

Megrázóan és végső fokon mégiscsak művészi hatást keltve. Túl azon, hogy talán még az is Galgóczi erényei közé tartozik, hogy van bátorsága történeteit a tragédia felé sarkítani, függetlenül attól, hogy hagyományosan realista eszközei akár „meghaladottnak” is tekinthetők — főleg, ha meghatározott esztétikai preconcepcióból tekintünk rájuk. Bennem legalábbis azért merül fel itt az a kissé groteszk ötlet, hogy ha ezeket a műveket mondjuk századunk harmincas-negyvenes éveiben írták volna ugyanerről a tárgyról — ami természetesen képtelenség —, nyilván kitűnőnek minősülnének, s így nekem se, másnak se jutna eszébe valamilyen „irodalom alatti” kategóriába sorolni őket.

Éppen ezért így is értékesek végeredményben. Szükségképpen vetve föl a kérdést, miért ne lehetne egy, csupán rutineszközökkel megírt irodalmi alkotás akár remekmű is, éppen az általa megragadott valóság súlya következtében. Holmi, a „tisza arisztikum régióiba” vagy a „magánélet önérdékű szenvelgéseibe” gubózó, formailag mégoly érdekes kísérletnél sokkal inkább.

Nem mintha az akár újszerű, akár már kialakult és bevált forma kérdése mellékes lenne. Annál is inkább, mivel a forma és a szerkezet kérdésének fontosságát Galgóczi új regénye, a tavaly (1984) megjelent és tartalmilag rendkívül érdekes *Vidravas* is bizonyíthatja.

Úgy tetszik, mindenekelőtt felemásával. Éppen mert a fent említett kisregényeknél többet kíván megragadni, éppen mert nagyobb igénnyel készült. Mintegy annak jegyében, hogy a korszakot — ismét csak a közelmúlt és a jelen magyar irodalmára szinte hálára kötelezően „termékenyítőn” ható Rákosi-korszakról van szó — szélesebb képben fogja össze.

Ezért is fon egybe benne a szerző két egyformán fontosnak mondható szálát, láthatóan arra törekedve, hogy a kettő szerves kapcsolatát is megmutassa valamiképpen. Közülük az egyik ugyanaz a paraszti-vidéki világ, amellyel, a rajta minden taktikusság nélküli vaksággal és süket-séggel átgázoló politikai gyakorlat rajzával együtt, a kisregényekben is találkozunk, és amelyet a regény első számú és leginkább belülről ábrázolt hőseként, a szocialista eszmékkel és a kommunistákkal szimpatizáló festőművész-növendék, Rév Orsolya képvisel, azzal együtt, hogy „kuláklistára” tett családja miatt eltávolítják a képzőművészeti főiskoláról, a másik viszont a koncepciós perek világa. Amely utóbbi szál valóban megtörtént esetet dolgoz fel, s ez valójában dokumentumjelleg is kölcsönöz a regénynek. Ami mellett egy-két pillanatig talán elidőzni is érdemes lehet, holmi kuriózumként említve meg azt a keveset, ami erről az ügyről rádió-emlékként megragadt bennem. Nyilván tengerfenékhez rögzült virágállat-létem folytán lévén a magam korosztályából talán az egyedüli a határon túli boszorkányperek rádióközvetítéseinek egykori hallgatói közt, tíz-egynéhány évesen, egészen az 1948-as Chornoky-pertől kezdve, kórosan koravén érdeklődéstől hajtva, de természetesen a magam éretlenségével reagálva reájuk — a Rajk-perre például úgy, hogy de kár, amiért leleplezték, amiért nem sikerült az „összeesküvés”, ideértve a tervezett „likvidálást” is. Ezért bukkan fel emlékezetemben valami erről a bizonyos „MAORT-perről” is, a Magyar—Amerikai Olajkutató RT szabotázzsal vádolt alkalmazottainak 1949. januári tárgyalásáról, ha több nem, hát annyi csak, hogy egyes külföldi vádlottak kihallgatásában tolmács is közreműködött... Nos, ennek a Rajk-per „főpróbájaként” is számon tartott bírósági eljárásnak volt elsőrendű vádlottja az a Pap Simon kiváló geológus, az első magyarországi olajlelőhely feltárója, aki most Galgóczi regényében Simon Pál néven szerepel. És akinek felesége, mialatt halálra majd életfogytiglanira ítélt férje börtönbüntetését tölti, mint Pestről kitelepített „osztályidegen” annak a Rév Orsolyának szüleinél talál menedéket, akit szerelme, az Államvédelem tisztjének minőségében, arra vesz rá, hogy a közben elhalálozott feleség írását utánozva, annak nevében írjon levelet a bebörtönzött tudósnak, lévén annak lelki egyensúlya, mivel

éltéltként is tovább irányítja az olajkutatókat, a hatalom számára is becses immár — egyszerre abszurd és groteszk szituáció, ám aki a korszak démoni valóságát az azt feltáró dokumentumirodalomból csak valamennyire is ismeri, annak szemében cseppet sem valószínűtlen. Emellett kicsit talán jelkép is. Legalább is hatalom és (szak)tudás viszonyának vonatkozásában, azonkívül, hogy kiváló lehetőséget nyújt az író-nőnek az említett két szálat, az ez idő tájt egyaránt sújtott parasztság és értelmiség sorsát, összekapcsolni, illetve a „sztálinista szindrómát” bonyolultabb összefüggéseiben is feltárni. Vagy éppen „gyökereiben ragadni meg”, mert akár válogathatók is a rendelkezésemre álló frazeológia dús készletében. Tetszés szerint, ám mégsem ok nélkül.

Mint ahogy nyilván Galgóczi választása sem esett ok nélkül a „MAORT-perre”. Hanem éppen mert annak vádlottjai még nem ártatlanul vádolt kommunisták voltak, hanem „csak” ártatlanok, párton kívüli „ellenségek”, hogy utánuk aztán a párton belüliek következzenek. Elkerülhetetlen folyományaként a hatalmi gépezet működési logikájának, sőt, rég bejáratott inkvizíciós gyakorlat szerint, annak megfelelően, hogy a „hitetlenek” elfogyasztása után a „hivő eretnekek” szoktak sorra kerülni, vagy akiket egyszerűen csak ilyennek nyilvánítanak. Ami különben sok évszázadra visszanyúló hagyománya folytán idézheti emlékezetünkbe a közismert megállapítást, miszerint az emberiség a történelemből legfeljebb azt tanulja meg, hogy nem tanul belőle semmit. Illetve hát az ilyen „eredményekhez” vezető ideológia kapcsán az a játékosan istenkísértő gondolat is felmerülhet mindjárt, hogy, a hatalmak ennek jegyében megszerzőkkel és gyakorlókkal ellentétben, a természettudósok gyakran sokkal csekélyebb hibák miatt vetik el a maguk „munkaelméleteit” mint használhatatlankat, ámbár... s itt most megint csak a zavartalan bíráló és vita korrekciós szerepét kellene emlegetni... De talán elég arra utalni, hogy ezt illetőleg Galgóczi sincs híján a lényeglátásnak. Annyira nincs, hogy az ebben a regényében semlegesíteni is látszik minden esetleges „vonalassággal” kapcsolatos észrevételünket, mert ezzel a lényeglátással az író-nő némileg mintha az ideológiai kereteken is túllépne mindjárt. Nem csupán a felsorakoztatott tényanyag révén, hanem az azt „kommentáló”, elmélkedő szövegrészek által is kifejezve: „...1935 óta mozog a föld, kormányokat, társadalmi osztályokat nyelt el; kastélyok, katedrálisok dőltek romba, a földbirtokokat szétszedték, de az országot is; a gyárak vezérigazgatói székeibe proletárokat ültettek, de a tudósokat Recskre küldték követ törni; az egyetemek padosrait mezítlábas, tudásra éhes nyomorultakkal, Dózsa György unokáival töltötték meg, de szolgálknak próbálták nevelni őket, s aki megtanult gondolkodni, rögtön gyanússá vált.” Vagy másutt, ott, ahol Rév Orsolya a mozgalmi múlttal rendelkező, s ezéért (ki tudja meddig?) a hatalom kegyét élvező, de pozícióját emberséges célokra is felhasználó Gyetvai professzor és Simon Pál közt von pár-

huzamot: „Micsoda ellentétes életek! Pedig mindkettő értelmiségi: orvos, mérnök. A keresztény magyar középosztály. Mérhetetlen tudást és tapasztalatot halmoztak fel személyiségükben, hogy hasznára legyenek másoknak.”

„Élességben”, szókimondásban tehát nincsen itt hiány.

Csakhogy az ilyenféle szövegrészek folytán a regény felépítésének egyik gyenge pontja is láthatóvá lesz. Olyképpen, hogy nyomában számos más kifogásolható megoldás is megmutatkozik. Vagy inkább az, hogy a *Vidravas* mégsem igazi regény.

Hanem inkább valamilyen keveréke a dokumentumregénynek és az ún. kulcsregénynek. Abból adódóan, hogy az előbbi, minden regényesítés ellenére, mint ahogyan azt itt részben Galgóczi is teszi, bevallottan is megtörtént eseményeket dolgoz fel, következetesen a tényekhez ragaszkodva, szükségtelenül tehát még a neveket sem változtatva meg. Vagyis még Pap Simonból sem csinálva Simon Pált, mivel ez inkább már a kulcsregény jellemzője, amellet, hogy az mintegy a „minden hasonlóság az élőkkel csak véletlen lehet” cinkosan összehunyorító játékára szokott épülni, annak megfelelően is, hogy benne kiegészítésképpen fiktív eseményeket és figurákat is találunk. A *Vidravas* Rév Orsolyájához és egész falusi környezetéhez hasonlóan, ami azonban itt azt jelenti, hogy nem tudhatjuk, „fed”-e ez a név valamilyen valóságos személyt, illetve létezett-e a valóságban olyan valaki, akit a hatalom a regénybeli lányhoz hasonlóan arra kényszerített, hogy a bebörtönzött Pap Simonnal, a hírneves geológussal (!), elhunyt felesége kézírását utánozva, levelezést folytasson. Ami persze az információk hitelessége, „tényismeretünk” szempontjából lehet fontos, nem pedig a regény élvezetességét, esztétikai szintjét tekintve. Ez pedig éppen a felhasznált valóságanyag és a hozzáköltött egyebek nem harmonikus együttléte miatt idézi emlékezetünkbe a tényszerűnek számító és a jobb híján művészinak mondható igazságok alapvetően eltérő voltát — mivel, ha nem ez volna a helyzet, bizonyára eszünkbe se jutna erre gondolni.

Tekintve, hogy a kettő töretlenebb egybedolgozása is elképzelhető. Kézenfekvőnek látszóan egy „énregényben” például, olyképpen, hogy a szerző, mindvégig Rév Orsolya alakján belül maradván, csak annyit épít bele valóságkészletéből a lány tudatába, amennyire hősnője személyiségének határai és informálódási lehetőségei ezt számára megengedik, márpedig ez, ha nem is „minden”, de „nem kevés” lehetett volna. Ez a megoldás ugyanis akár még egyfajta „modernség” követelményeinek is eleget tehetett volna, azaz a fokozottabb regényszerűség kívánalmainak, éppen a belülről való ábrázolás segítségével. Sokkal inkább, mint Orsolya időnkénti nyomasztó álmai, amelyekkel az író nő láthatólag pótolni szeretné a belülről való ábrázolásnak ezt a hiányát, a valóságos regényjellegét, mivel ezek az álmok mégsem képesek Orsolya alakjának lélektani leegyszerűsítetttségét igazán elfeledtetni. Főleg

a lány ÁVH-tiszt szerelméhez, Smukk Tónihoz fűződő kapcsolatát illetőleg, mindazzal együtt, ami abban vonzódás és taszítás is egyszerre — azt ugyanis, hogy Orsolya szereti az igazságot, de nehezen tud ellenállni a szépség vonzásának, valahogy kevésnek érzem. Bár a primitívség Smukk Tóni belesulykolt téziseket szajkózó, egészen a nevetésségességig menő vakhitével talán még összhangban is lehet, ám egy festőművész-növendéktől, aki úgy-ahogy, de mégiscsak érintkezett művész-körökkel, származása ellenére, mégis mást várnánk, bármennyire is nem „napjaink” figurája még. Ezért tetszik úgy, hogy Galgóczinak ugyan-ezt, de meggyőzőbben, teljes összetettségében kellett volna megmutatnia, éppen mert mégsem hagyhatók egészen figyelmen kívül azok a több árnyaltságot és fokozottabb érzékenységet lehetővé tevő kifejezőeszközök, amelyek a korszerű prózának köszönhetően ma már közkinccsé váltak. Ezek ugyanis nem csupán „énregény” esetében tették volna lehetővé, hogy a szerző által egybegyűjtött tényanyag regényszerűbben, a mű egységét meg nem bontva juthasson szóhoz.

Ennek megoldása azonban — el kell ismerni — semmiképp sem könnyű feladat. Akkor sem, ha az egyes szám első személy látószögét nem tartjuk kötelezőnek, annak ellenére, hogy a belülről ábrázolás elsődlegességét, a lelkekben végbemenők érzékeltetését, szemben a riportszerűséggel, mindenképpen a regényjelleg egyik legfontosabb jelzésének tekintjük. Hiszen erre számos más megoldás is adva lett volna, még a tetemes mennyiségű kommentáló szövegrészek ellenére is, amelyek láthatólag azért terhelik túl a regényszerkezet tartópilléreit, mert a szerzőnek, noha sokszor ezt teszi, mégsem sikerül mindig olyan helyzeteket teremtenie, hogy azokat valamelyik szereplőjének szájába adhassa vagy gondolatvilágában helyezhesse el, úgyhogy gyakran mintegy „helyettük” beszél, nem szólva arról, hogy gondolatai nemegyszer még „közvetett tálalásban” is kissé szólamszerűek, publicisztikai jellegűek vagy olyanok, hogy inkább értekező prózába illenének. Ilyenként, a kisregényekhez viszonyítva új elemként jelentkezve, éppen az ezekre jellemző szilárd szerkezeti egységet és tömörséget bontva meg, a mű egységét végeredményben.

Úgy is mondhatnánk talán, hogy feláldozva a mindent kimondani akarás önmagában véve tiszteletreméltó oltárán.

*

Hogy ez az áldozat megérte-e? — szempont kérdése. Egyoldalúan esztétikai szempontból nézve természetesen semmi esetre.

Csakhat egy regény — persze jól tudom, hogy nem kevesek indulatos ellenvéleményét váltom ki ezzel — nem esztétikai fenomén csupán. Hanem feltárt valóság is. Sőt: állásfoglalás.

Úgyhogy erre gondolva, még a „közbeszólás”, a közvetlen írói véleménynyilvánítás is kevésbé súlyosan esik itt latba, másképp minősül.

Akár azért is, mert a regényírás egyes korszakaiban természetesnek számított. Victor Hugo és Tolsztoj regényeiben például olyan terjedelmes betétszerű „előadásokat” találunk, amelyek akár külön esszékként is megjelenhettek volna, és amelyekről az esztétika mai művelői, ha napjainkbani műben találkoznak vele, bizonyára megállapítják, hogy nincs helyük a regényben. Pedig mégiscsak annak egészét gazdagítják. Azon túl, hogy — bármennyire is ez lenne a másik dolog, amelyen a tiszta esztétikum elkötelezettjei gyakran fennakadnak — az olvasó tudatát befolyásolják. Azét az olvasóét, akinek természetesen jogában áll az olvasottakkal nem egyetérteni, illetve gondolatban vitázni a szerzővel, aki azonban, pusztán azzal is, hogy továbbmutató gondolatokat indított el olvasójában, valójában már elérte célját. Ugyanúgy, mint Galgóczi a maga *Vidravasá*val, amely sok minden továbbgondolására készíthető.

Egyebek mellett azzal a Simon Pállal kimondatott észrevételével is, miszerint: „Gorkij írta valahol: Csak az történt meg, aminek a történetét megírták. — Igaz. Az emberek előbb-utóbb elfelejtik, amiről hallgatni kénytelenek, amiről az írás is hallgat. De ha meghamisítva írnak meg egy történetet...? Az utókor szemében az már örökké »úgy történt meg«?...” És ez akkor is így van, ha ez a kérdésfeltevés aligha kíván külön magyarázatot, éppen mert a regény létrejöttének magyarázatát is magában hordja. Ám még inkább akkor, ha egy másik, ehhez kapcsolódó és ugyancsak Simon Pál szájába adott gondolatra külön is odafigyelünk. Lévéen szó az alábbiakban a „személyi kultusz” kapcsán mágszem csak a személyiség történelemformáló szerepéről, hanem az önkényes történelmi célkitűzés, a „voluntarizmus” következményeiről általában is. Arról, hogy „Si Huang-ti — magyarul Első Császár — Kínában Krisztus előtt a 213. évben egységes birodalommal akarta kovácsolni a széthúzó törzseket. Evégett elégettetett minden, a múltira vonatkozó könyvet. A könyvregtegető tudósok közül több mint négyszázat élve eltemettetett, a többi a Nagy Falat építhette haláláig...” Vagyis hát íme egy történelmi esemény a régmúltból, amely „úgy történt meg”, ahogyan megírták, még ha most nem is tudhatom, vajon az „Első Császár” rémtetteit a hivatalos történetírók írták-e meg az uralkodó nagyobb dicsőségére vagy netán mégis a nem hivatalosak az elevenen való eltemettetés kockázatának vállalásával. És hát ez végső fokon azért érdekes és elgondolkodtató, mivel a „történelmi voluntarizmus” fogalma valamiképpen a forradalom fogalmához is kapcsolódik. Legalábbis annyiban, hogy minden forradalomban jelentős szerepe van a tudatos célkitűzésnek, tehát az akaratnak is, ami a hatalom nyújtotta lehetőségekkel párosulva önkényként is megmutatkozhat. Na meg azért is, mert Kína egységes birodalommal kovácsolása, a Nagy Fal felépítésével együtt, ha messzemenő következményeit tekintjük, bizonyos értelemben forradalmi tetnek is nevezhető. Kína vonatkozásában

pedig alighanem pozitív tettek is, ami az utókor történetíróit arra szokta csábítani, hogy a megvalósítása érdekében elkövetett vérengzéseket és egyéb szörnyűségeket is igazolják, mintegy az elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség számlájára írva azokat. Létrehozva így egy olyan fogalmat, amely a jelen „történelemcsinálói”, illetve a történelemcsinálás megszállottjai számára szinte eleve az utólagos igazolás „előlegét” kínálja, sőt a csak erőszakban gondolkodni tudók számára is a rá való hivatkozás lehetőségét. Akár még a „lesz, ahogy lesz”, az „utánam az özönvíz” végleges felelőtlenségéig elmenő is, hiszen az ilyen kísérlet végül is vagy beválik vagy nem, gondolhatja a hatalom embere, ám erre a kérdésre mindenképpen csak a távoli jövő, a nagyra becsült és annyit emlegetett „történelem” adhatja meg a választ — de hát én már hol leszek addig. És hát csakugyan, ha nagy egységként szemléljük a történelmi folyamatokat, akkor mindannak igazolása, aminek a Galgóczi regényében foglaltak is részét képezik, egyelőre még nagyon is a jövő kérdése. De talán, hogy félreértés ne essék, nem árt külön is ideírni, hogy nem a koncepciók perek vagy a kollektivizálás atrocitásainak önmagukban való igazolására gondolok itt, hanem meghatározott eszmerendszerekre, amelyek a rájuk épülő gyakorlat révén eleve magukban hordozzák ezek bekövetkeztének lehetőségét, sőt alighanem elkerülhetetlenségét is egyúttal. És hát erre gondolva ugyan mit ér akár a *jövőbeli* igazolódás biztos ígérete is — ha egyszer az emberek a *jelenben* élnek... Legalábbis korunk fejlődésbeli megrekedtsége, a távlatok pillanatnyi (?) lezárulása, könnyen csábíthat ilyen, minden cselekvést elutasító, ölbe tett kézzel való szemlélődést sugalló megjegyzésekre. Függetlenül egy semmivel se kisebb súllyal latba eső „ellenkérdéstől”: attól, hogy mi van akkor, ha a jelen embertelenségének szorítása és távlattalansága olyan, hogy mindenképpen cselekvést kíván. Azt tehát, amiről nem tudhatjuk, nem lesz-e még embertelenebb következménye.

De talán szükségtelen is tovább folytatni. Hiszen a fentiek csak illusztrációképpen csúsztak ki a golyóstollam alól, annak érzékeltetésére, hogy Galgóczi könyve akár efféléken is elgondolkodásra is készíthet. Természetesen nem az ő könyve csupán, mivel a tárgyát képező korszakról valójában rengeteg könyvet írtak. Regényt is, jót és rosszat. Olyat is, amely Galgócziéhoz hasonlatosan vet fel egy nagyon is esztétikai természetű dilemmát. Kissé talán túl sarkítottan fogalmazva, azt, hogy milyen regényt érdemes inkább olvasni: olyan „jó” regényt-e, amelyből hiányzik a valóság, illetve a valóságnak valamilyen érdektelen-jelentéktelen része van meg benne csak, vagy pedig olyan „rossz” regényt, amelyben a valóságból az került bele, ami nagyon is fontos. Esetleg úgy, hogy a maga súlyával kissé agyonnyomja a regényt.

De hát ez „ízlés dolga”, választás dolga. Ebben végül is szabadok vagyunk.